

Tánczos Péter

Rajongás, elmeél és virtus

A német koraromantika polemikus „Schäftesbury”-interpretációja*

Shaftesbury, „Shaftesburi” és „Schäftesbury”

A koraromantika filozófiája, különösképpen annak esztétikai érvényű megállapításai elgondolhatatlanok lennének Lord Shaftesbury munkássága nélkül. A korszak olyan reprezentatív gondolkodói, mint Novalis és Friedrich Schlegel nemcsak habituális rokonságot mutattak angol elődjükkel,¹ hanem a szerzők munkáiban számos motivikus analógiát is találhatunk: ilyen hasonlóság lehet a dialógus-forma gyakori alkalmazása és a szisztematikus igényű munkák kritikus szemlélete, a barátság kérdésének erőteljes tematizálása, az élcelődő hangnem preferálása vagy például a rajongó attitűd és az affekciók szerepének felértékelése. Mivel a jénai romantika teoretikus keretrendszere és konkrét terminológiai készlete közvetlenül csak kis részben támaszkodik Shaftesbury bölcséletére, ezért a koraromantika recepciója a hatástörténeti összefüggés regisztrálása mellett a korszakot inkább a német filozófiai tradíció kontextusában, illetve a francia felvilágosodás vagy például a spinozai örökség vonatkozásában tárgyalja. Ennek az általánosan elterjedt interpretációs stratégiának a háttérében az a nagyon is jogos feltételezés rejlik, hogy Shaftesbury hatása a koraromantikus gondolkodásra inkább csak áttételes és többszörösen közvetített: az angol filozófus a koraromantikusok közvetlen elődeire volt formáló erővel, Novalis és Schlegel már csak megörökölték tőlük azt a szemléletbeli keretet, amely saját koncepcióik „lehetőségfeltételét” képezte.

A közvetlen elődökre és az idősebb kortársakra azonban vitathatatlanul terméke-nyítő hatással volt Shaftesbury munkássága: Lessing, Goethe, Hamann vagy éppen Herder meghatározó olvasmányai között ott találjuk a lord írásait.² Schiller még fia-

* A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

1 Jelen tanulmányban a koraromantikusok közül kizárólag Novalis és Friedrich Schlegel Shaftesbury-interpretációját vizsgálom, sőt Schlegelnek is csak a katolizáló fordulata előtti munkásságára koncentrálok. Adekvát lenne még a sokáig a koraromantikusokkal együtt dolgozó Friedrich Schleiermacher Shaftesbury-értelmezésének elemzése is, erre azonban terjedelmi és tematikai okok miatt nem keríthetek sort. Schleiermacher megközelítéséhez vö. Dilthey 1970, 166–179. o., Boyer 2003, 181–204. o.

2 A német felvilágosodás és idealizmus képviselői közül néhányan nemcsak olvasták Shaftesbury műveit, hanem kommentálták és fordították őket, vagy recenziókat írtak róluk. Johann Georg Hamann például még londoni tartózkodása idején ismerkedett meg a szerzővel, hatására fordult az ironikus-szatirikus hangnem felé, művei közül volt, amit átültetett németre. Vö. Kocziszky 2000, 88–89. o.

talon ismerkedett meg Shaftesburyvel, esztétikai nevelés-konceptiójában nagyban támaszkodott az angol gondolkodóra,³ s a kanti hatást követő részleges elfordulás után is inspirációs forrásként tekintett rá.⁴ Amennyiben ezt a német nyelvű recepció hagyományt tekintjük a közvetítő közegnek Shaftesbury és a koraromantikusok között, érdekes következmények adódhatnak. Eleve problematikusnak tűnik, hogy a jénai romantika képviselői miként alkothattak adekvát vagy eredeti képet Shaftesburyról, amennyiben csak az erősen interpretált megállapításokból merítettek. Ezt az ellentmondásos helyzetet tovább fokozza, hogy a potenciális Shaftesbury-közvetítő szerzők majdnem mindegyikével ambivalens viszonyban álltak; Friedrich Schlegel Schiller-képében például egyaránt megfért a relatív csodálat és a satirikus-parodisztikus hozzáállás.⁵ Nehezen lehet elképzelni, hogy egy ilyen, schilleri szűrőn át érkező impulzust ne kételkedve és elfogultan fogadjon Schlegel.

Ha megvizsgáljuk Novalis és Schlegel feltételezhető Shaftesbury-citátumait és -emlékeit, elméletileg van rá esély, hogy elkerüljük a fenti interpretációs kavarodást: nem tűnik lehetetlennek, hogy utánajárjunk, milyen mértékben ismerte és használta a két német szerző az angol gondolkodó írásait. Friedrich Schlegel műveiben csak elvétve találunk egyértelmű utalásokat Shaftesburyre, de meglepően sok bizonytalan, esetleg az angol szerzőre vonatkozó célzásra bukkanhatunk.⁶ Novalis esetében valamivel világosabbnak tűnik a helyzet: Shaftesbury neve összesen háromszor fordul elő hátrahagyott jegyzeteiben. Egy-egy a könyvészeti feljegyzései között szerepel,⁷ egyszer az általa fontosnak tartott angol és skót írók összeállításában,⁸ egyszer pedig azon könyvek listáján, amelyeket 1790-ben Jénába akart magával vinni.⁹ Utóbbi szöveghely az igazán érdekes: „Shaftesbury filozófiai írásai” itt olyan szerzők művei között szerepelnek, mint Vergilius, Horatius, Tacitus, Lessing, Herder vagy Klopstock. A kézírásos hagyatékban az említett 75. tétel sajátos helyesírású alakváltozatban jelenik meg: „*Schäftesburys philosophische Schriften*”.¹⁰ Felmerül a kérdés, hogy mi lehet az oka a sajátos ortográfiai megoldásnak: vajon csak egyszerű elírásról van szó, vagy tulajdoníthatunk valami jelentőséget ennek a jellegzetes, *germanizáló* aktusnak?

A kérdést némiképp árnyalja, hogy a korban nem volt ritka az idegen nevek sajátos átírása, például Herder két recenziója címében is a „Shaftesburi” megoldás szere-

3 A hasonlóságok ellenére fontos különbségek is akadnak, például Schiller kantianus fogalomkészlettel operál, illetve Shaftesburynél nagyobb mértékben közelíti egymáshoz az etikai és az esztétikai szférát. Vö. Carter 1921, 211–213.

4 Például vö. Safranski 2007, 42–43. o., 79–86. o. és 285–289. o.

5 A Schillerhez való részben negatív viszonyról nemcsak gúnyversek, határozottan elítélő kritikák, hanem szándékosan terjesztett anekdoták is árulkodnak: Schlegel például állítólag, amikor Schiller *Enek a harangról* című versét hallotta, lefordult a székről nevetében. Vö. Safranski 2010, 84. o.

6 Ezek alaposabb vizsgálatára a szöveg későbbi pontján kerítünk sort.

7 Novalis 1975a, 690. o.

8 Novalis 1975a, 690. o.

9 Novalis 1975b, 693. o.

10 Novalis 1998, 541. o.

pel.¹¹ Gondolhatnánk, hogy Novalis esetében is valami hasonlóról van szó: talán az általa használt német fordítás eleve ezzel a germanizált névvel dolgozott. A tétel címe és a már említett egyik szöveghely alapján be lehet azonosítani az általa használt kiadást:¹² a német változatban helyesen szerepel Shaftesbury neve,¹³ tehát az *elírás* maga Novalis követte el. Az elvétel vagy a szándékos módosítás okát nem áll szándékunkban és módunkban megtalálni, ám maga a mozzanat a későbbiekben talán még jelentőségre tehet szert. Egyelőre éppen ezért fogjuk fel úgy, mint a Shaftesbury-t németesítő törekvés szimbolikus kifejeződését; a közvetlen filológiai hatás bizonytalansága miatt amúgy is célszerűnek látszik a német nyelvű Shaftesbury-recepció közvetítő szerepét feltételezni: a fenti elírás ennek a sajátos interpretációs hagyománynak lehet szimptomatikus megnyilvánulása.

A német koraromantika számára a lord kétségkívül fontos, szimbolikus jelentőségű figura volt, annak ellenére, hogy munkáikban viszonylag ritkán hivatkoztak közvetlenül rá. Shaftesbury esztétikai affinitása, formai megoldásai, gondolkodói habitusa és tematikája előkép-értékű személylyé tette őt Novalis és Schlegel szemében. Bár a csekély számú direkt hivatkozás és a kor intenzív Shaftesbury-recepciója rekonstruálhatatlanná teszi a *közvetlen* hatástörténeti összefüggést, talán nem felesleges és meddő vállalkozás azt a kérdést megvizsgálni, hogy mennyiben fedi egymást a koraromantika Shaftesbury-élménye és az angol gondolkodó munkássága. Ennek felfejtéséhez a továbbiakban a közvetítő hagyomány ideiglenes zárójelzése mellett a Shaftesbury és a Novalis–Schlegel páros közötti motivikus egyezések és áthallások áttekintésére lesz szükség. Ilyen analógiából azonban bőven akad: éppen ezért csak néhány, a koraromantikusok által átalakított fogalom rövid bemutatására kerítünk sort. Mivel Shaftesbury és a két német gondolkodó koncepciója között számos átfedés található, az érintkezési felületek közül az olyanok vizsgálata tűnik termékenyennek, amelyek egyben az elváltozásoknak, módosításoknak is teret biztosítanak. Egy közös alap *transzformatív* kiaknázása azért is érdekes, mivel annak elemzése egyszerre mutat rá a minimális egyezésekre és azok elkülönítő módosítására.

A *wit*-től a *Witz* felé

Nehéz még egy olyan jellegzetes példát találni a Shaftesbury és a koraromantikusok közti párhuzam széttartó felülírására, mint amilyen a derűs filozófia kérdése. Bár mindkét szemléletmód képviselői egyetértettek abban, hogy a szellemességben rejlő meglepő erő, kedélyes hangnemet és az elmélet diktálta asszociatív struktúrárt a bölcséleti munka részévé kell tenni, Novalis és Schlegel transzformatív eljárásai Shaftesbury eredeti gesztusának egész értelmét megváltoztatták.

11 Vö. Herder 1885b, 143. o., Herder 1885a, 150. o., illetve Horlacher 2004, 172. o.

12 Vö. Knebel 1988, 914. o.

13 Shaftesbury 1776–1779, 3. o.

Shaftesbury egyik legfőbb célkitűzése az volt, hogy a katedra- vagy kolostor-bölcsélet helyett¹⁴ egy mindenkit érintő, filozófálási gyakorlatot honosítson meg.¹⁵ A gondolkodás megelevenítése a romantika számára is központi kérdés volt, ám egészen más hangsúlyokkal. Novalisnak az élet romantizálására való felszólítása az átszellemítés poétizáló tendenciáját jelentette,¹⁶ míg Shaftesbury a *sensus communis* fogalmára alapozott közösségi, „politikai” gondolkodást szorgalmazott. A szellemesség az angol szerzőnél az elmélkedés közösségi gyakorlatát támogatja: az ismerős úriemberek körében gyakorolt élcelődés, humoros demonstráció egy kijelentés igazságértékére vagy annak hiányára világíthat rá.¹⁷ A koraromantikusok körében kedvelt *sym-philosophieren* kifejezés, és egyáltalán az együttesen való tevékenykedés már nem ezt a szabad, közösségi teret reprezentálja, hanem a közös célért való kooperációt vagy a külön individuumok ideiglenes szimbiózisát jeleníti meg. Ahogyan Friedrich Schlegel is fogalmaz, számukra az elmeél már csak „logikai társasság”, és nem valódi közösségi tevékenységi mód.¹⁸ Kétségtelenül igazságtalan lenne a jénai romantika képviselőivel szemben, ha elvitatnánk tőlük a közösségi létre való hajlamot és nyitottságot, hiszen elég, ha csak a platóni dialógusok újraélése iránti vágyódásukra gondolunk; esetükben inkább arról van szó, hogy a szociális dimenzió erősen teoretizálódott, elvesztette praktikus életvonatkozását.

A koraromantikusok számára az elmeél, a *Witz* már nem gyakorlati funkció, hanem forma, egy elméleti lehetőség: ötletek szétbontása, szikráztatása és vegyítése.¹⁹ A schlegeli leírások a laborban tevékenykedő magányos tudós képét idézik fel, szemben Shaftesbury beszélgető, idejét a klubban töltő úriemberével; sőt, *mintha* a lord kifejezetten szellemi utódaival vitakozna, amikor az úgynevezett „szellemi patikáriusok” mesterkedéseivel, „kutyvasztott filozófiájával” szemben emeli fel a szavát.²⁰

A *wit* és a *Witz* közötti különbség persze nem csak a közösségi aspektus felől nézve jelenik meg. Novalis *Vinárgpor* című aforizmagyűjteményében megadja a derű képzetkörébe tartozó fogalmak, mint például a vicc, a humor és az ironia ideiglenes tipológiáját, amelyek definícióját már a német idealizmus terminológiájával rögzíti.²¹ Novalis a viccet, a szellemességet nem a derűs élet, hanem a derűtlenség válságának szimptómájaként írja le.²² Számára a *Witz* a fellépő zavar következménye és az egyensúly helyreállításának eszköze, szerinte a derűs társaságot elkerüli a voltaképpen vicc.²³

14 Shaftesbury 1977, 73. o.

15 Vö. Szécsényi 2008, 161. o., Horkay-Hörcher 2002, 275. o.

16 Novalis 1965, 145–146. o.

17 Shaftesbury 2008, 9–11. o.

18 Schlegel 1980c, 222. o.

19 Schlegel 1980c, 217. o.

20 Shaftesbury 2008, 70–71. o.

21 Novalis 1997, 17. o.

22 Novalis 1997, 18. o.

23 Novalis 1997, 18. o.

Az eddig említett, inkább csak fogalomtörténeti változásokon alapuló eltérések mellett találkozhatunk direkt kritikai megjegyzésekkel is. Friedrich Schlegel egyik fragmentumában kifejezetten a Shaftesbury által prezentált elmélet-felfogással száll szembe. Chamfort kritikáját követően ezt írja:

Nem sokkal szerencsésebb ez a gondolat, mint Shaftesburyé, aki az elmésséget a valóság próbakövének nevezte, vagy mint az az általános előítélet, miszerint a szépművészet legfőbb célja az erkölcsnemesítés. Az elmélet öncél, ahogy az erény, a szerelem és a művészet.²⁴

Schlegel azt is kifogásolja Shaftesbury koncepciójában, hogy az igazságot ellenőrző szereppel ruházta fel az elmélet: az élcéldésnek minden esetben autonómnak kell lennie, még az ilyen kitüntetett funkcióktól is függetlennek kell maradnia. A *Witz*-nek nem lehet konkrét referenciális szerepe, hiszen logikai, vagy romantikus szóhasználatból élve „logológiai” formulává kell válnia.

Schlegel a maga *Witz*-koncepcióját többek között úgy pozicionálja, hogy szembeállítja a *wit* fogalmával. Az általános angol elmélettel szembeni kritikája mögött nem nehéz kiolvasni Shaftesbury álláspontjának bírálatát is: a professzionális, a valóságba bevezetett „céh-jellegű” élcéldés azt az elvhű, társias hozzáállást képviseli, amelyet Schlegel meg kíván haladni.²⁵ A koraromantikusok minden politikai affinitásuk ellenére már csak ezért sem fogékonyak Shaftesbury megállapítására, mely szerint a szabadság hiánya eredményezi a szellemesség eltorzult változatának, a bohóckodásnak az elterjedését.²⁶ Sőt, Schlegel egyenesen az itáliai minta alapján konstruált *transzcendentális buffonéria* tanát hirdeti, így affirmálva az angol szerző által vadhajtásnak tartott változatot.²⁷ Az elmélet minden társas vonatkozástól való eloldásának azonban akad egy, a Shaftesbury-féle elképzeléssel egybevágó következménye is: ahogyan Schlegel az erényesség kritériumát igyekszik száműzni a szellemesség területéről, úgy az elmélet a bosszú vagy a megalázás eszköze sem lehet – ez is megsértené az élcéldés elvárt sajátosságát.²⁸ Már csak ezért sem lehet a két koncepció különbségét arra redukálni, hogy Schlegel felfogása elődjének immoralizált változata lenne, hiszen az előbbi megjegyzése inkább az elmélet amorális voltát állítja.

²⁴ Schlegel 1980c, 223. o.

²⁵ Schlegel 1980c, 224. o.

²⁶ Shaftesbury 2008, 18–19. o.

²⁷ Schlegel 1980c, 220. o.

²⁸ Schlegel 1980c, 221–222. o.

A *virtuoso* és az affekciók ökonómiája

A Shaftesbury munkáiban kitüntetett szereppel bíró szubjektum-fogalom, a *virtuoso*, hála az alak sokrétű jelentéstartományának, a koraromantika számára szintén kecsesgető lehetőségeket hordozott magában. Egy ilyen sokrétű tájékozottsággal rendelkező, mindenféle szép iránt érdeklődő, legtágabban értve erényes és némi szellemi entuziaszmusra való hajlammal rendelkező egyén²⁹ legalább részleteiben és egyes attribútumaiban könnyen affirmálható szubjektum-típussá vált Schlegelék szemében. Érdekes módon a koraromantikus írásokban ez a sokrétűség, plauzibilis összetettség teljességgel eltűnik, és helyét a komplex alak egy-egy fragmentált alakmása veszi át. Úgy tűnik, mintha Novalis és Schlegel a *virtuoso* összetettségét a *virtuosók* simultaneitására cserélte volna le. Persze nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a jénai romantika képviselői egyidejűleg beleértették a karakterbe mindegyik fenti vonást, csak éppen a töredékes formai megoldás prizmaszerűen szétszálazta az alak attribútumait.

Schlegel fragmentumaiban jelentős hangsúlyt kap a virtuozitás polihisztor jellege, sokirányú nyitottsága: egy helyen Cicerót látszólag lesajnáló stílusban az „urbanitás” olyan virtuózának nevezi, akiből bárki *lehetett volna*.³⁰ Az ugaron maradt képességek árnyalatával, úgy tűnik, korrelál a kifejezés egyik új értelme is: a koraromantikusoknál már megjelenik a szó mai, instrumentális vonatkozású jelentése, számukra némiképp pejoratív értelemben.³¹ Az így felfogott virtuozitás az eszménység ellensége, annak kibontakozását zavarja meg. Cicero személyének felidézése kapcsán mintha mégsem erről az eszközszerű megközelítésről lenne szó. A koraromantikusok alapvetően a lehetőséget, a potencialitás melléklöngését hallották ki a fogalomból sokszor annak férfiasan termékenyítő, meghatározó értelme nélkül. Az elmeél meglepő társításai révén új lehetőségeket nyit meg, és a lehetőségek romantikus embere a potencialitás tartományában akar maradni. Az energikus embernek végtelenül sok terve lehet, amelyeket a pillanat szeszélyének megfelelően valósít meg, vagy hagy félbe.³² Amennyiben mint virtuóz személy zseniálissá is válik, akkor már célokat kíván elérni és műveket alkotni.³³ Schlegel és Novalis számára ezzel a hatóerővel rendelkező zsenialitással, alkotó természettel függ össze az erényesség is. Schlegel az erényt mint „energiává vált ész” határozza meg,³⁴ máshol pedig így fogalmaz vele kapcsolatban: „[a]z igazi erény a zsenialitás”.³⁵ Bár az eszesen kiaknázható képességek és a zseni-erény az emberi tota-

29 Shaftesbury 2008, 72–78. o., Shaftesbury 1977, 71–79. o.

30 Schlegel – Schlegel 1980, 289. o.

31 Schlegel 1980a, 177. o.

32 Schlegel – Schlegel 1980, 334. o.

33 Schlegel – Schlegel 1980, 334. o.

34 Schlegel 1980b, 494. o.

35 Schlegel 1980b, 495. o.

litást öleli fel, a teljes emberi létszférát igyekszik felszívni, ennek ellenére a koncepció erősen esztétikai–poétikai irányultságú. Ez a legtágabban értett esztétizálás, ha nem is merít közvetlenül Shaftesbury munkásságából, nem egészen választható el az angol filozófus által megcélzott *közelítő* törekvésektől.

A csiszoltság, a jól neveltség és a modor morállal való együttes tárgyalása megnyitotta az esztétizáló tendenciák előtt az utat, amellyel a korszak más német képviselői közül többen éltek is. Többek között Schiller közelítette egymáshoz a két minőséget az esztétikai nevelés koncepciójában, a szabadságot az esztétikai hangoltságból eredeztetve.³⁶ A koraromantikusok számára azonban más lehetőségek kínálóztak. Azzal, hogy Shaftesbury az érényesség természetét elkülönítette a vallási szférától, érdekes módon nagyban hozzájárulhatott a romantika vallás-felértékeléséhez.³⁷ Esetünkben azonban sokkal fontosabb, hogy az *Értekezés az érényről és az érdemről* című művében Shaftesbury az érény milyenségének kutatása közben kidolgozza az affekciók egy olyan ökonomikus szerkezetét, amely nagyban épít egy sajátos rész–egész viszonyra. Ez utóbbi reláció fog a koraromantika számára igazán termékenynek bizonyulni.

Ez a monologikus, Shaftesbury más műveitől eltérő argumentációs technikával felépülő munka elsősorban fogalmi levezetésekkel igyekszik dolgozni, ám igazán azokon a pontokon rendelkezik megvilágító erővel, ahol a szerző a diszkurzív érvelést lecseréli empirikus demonstrációkra.³⁸ Paradox módon nagyrészt ezeken a helyeken bizonyul hasznosnak a szöveg az idealista beállítottságú, az elmélet logikai természetét valló romantikusoknak. Shaftesbury a szöveg egy pontján kijelenti, hogy amint az érzékelés közönséges tárgyainál képesek vagyunk megítélni az észlelt dolgok arányait és szépségét, úgy a szellemi és erkölcsi tárgyaknál (az elme saját „szemével és fülével”) is megállapíthatjuk azok „esztétikai” értékét.³⁹ Ezt a sajátosan értett rész–egész viszony teszi lehetővé: ahogyan minden teremtmény akkor van a *jóság* állapotában, amikor a természet parancsát követve saját lehetőségeit érvényesíti,⁴⁰ úgy akármely résznek is az egész általános tervéhez kell igazodnia, ahhoz, hogy szép lehessen.⁴¹

Ez a zárt, funkcionális jellegű szépség-felfogás kiváló elrugaszkodási talajt nyújthatott a koraromantikusoknak: a világ esztétikai relevanciájú struktúrája volt így továbbgondolható a számukra. Míg Shaftesbury a világ felépítéséből, igaz elrendezéséből olvasta ki annak szépségét, harmóniáját, addig Schlegel a diszharmónia fenségesbe hajló

36 Schiller 2005, 245. o.

37 Schleiermachernél például megjelennek a „vallás virtuózai”, vö. Schleiermacher 2000, 8. o.

38 Az öröm közösségi jellegét, másokkal való megosztásának szükségességét például a szexuális aktusból fakadó örömrészlet esetével demonstrálja. A kurtizánok példáját hozza fel: még azoknak is, akik náluk keresnek örömet, szükségük van a kölcsönös öröm látszatára ahhoz, hogy élvezzék az együttételt. Vö. Shaftesbury 2004, 97–98. o.

39 Shaftesbury 2004, 22. o.

40 Shaftesbury 2004, 12. o.

41 Shaftesbury 2008, 79. o.

szépségét tételezte – számára a legmagasabb rend nem a szervezettség, hanem a káosz volt.⁴² Az Egész maga mindig áttekinthetetlen és felfoghatatlan: megsejtése a végtelen élményét idézi fel bennünk.

Rajongás és képzés

Schlegel tehát ugyanúgy az egész kitüntettségéből indult ki, mint Shaftesbury, csak ő ezt a totalitást nem zártként, hanem végtelenként fogta fel. A végtelen tudata az individuumban a fenséges érzetét kelti fel, ez utóbbi pedig entuziazmusként a filozófia egyik fő komponense volt Schlegel számára.⁴³ A rajongás ilyen integratív alkalmazása valószínűleg nem mentes Shaftesbury hatásától. Az angol filozófus alkotta meg korának alapvetően pejoratív entuziazmus-fogalmából a vallási fanatizmus értelmét kizáró, filozofikus rajongás koncepcióját.⁴⁴ Shaftesbury a lelkesültséget a humor és derű jelen-ségével szorosan együtt tárgyalta:⁴⁵ Schlegel számára a rajongás kiegészítője és ellensúlya az irónia vagy a szkepszis lett.⁴⁶

A rajongással, lelkesültséggel mindkét szerzőnél összefonódik valamiféle nevelés vagy képzés fogalma. Míg Shaftesbury-nél a csiszolt jellem, a lélek önfejlesztő pallérozása a humor és a lelkesültség fékezője, kordában tartó minősége,⁴⁷ addig Schlegel számára az elvileg ugyanazzal a szereppel⁴⁸ bíró képzés inkább a túlságok felé hajtó tevékenység lesz. Schlegel a *Bildung* intézményét az istenülés szinonimájának tekinti,⁴⁹ és Novalis is arról ír, hogy a művelődés feladata transzcendentális énünk saját hatalmunkba való kerítése.⁵⁰ A művelődés náluk nem jellemfejlesztést, önképzést vagy tájékozódást jelent, hanem saját határaik (hiábavaló) áthágását, meghaladását. Schlegel a végtelen vágyakozás és a fenséges érzésének találkozásaként írja le a művelődés állapotát.⁵¹ A szó hagyományos értelmében vett *Bildung* csak kultúra és „politúra”:⁵² utóbbi ironikus megjegyzésével Schlegel kizárja Shaftesbury csiszolt-ságként értett nevelődését.

42 Frank 1998, 97. o.

43 Schlegel 2005, 102. o.

44 Vö. Szécsényi 2008, 178–179. o.

45 Szécsényi 2008, 182–183. o.

46 Schlegel 2005, 111. o.

47 Vö. Szécsényi 2008, 163–172. o.

48 Vö. Gadamer 2003, 41. o.

49 Schlegel – Schlegel 1980, 316. o.

50 Novalis 1997, 17. o.

51 Schlegel 2005, 103. o.

52 Schlegel 2005, 103. o.

A germanitás univerzalitása

Mivel Novalisnál és Friedrich Schlegelnél viszonylag kevés nyoma van Shaftesbury közvetlen hatásának, ezért szinte bizonyosnak vehetjük, hogy az angol filozófus és a koraromantikus gondolkodók munkáiban található motivikus egyezések, hasonlóságok leginkább az áttételes közvetítés eredményei. Bár olvasták Shaftesbury bizonyos írásait, ritkán hivatkoztak rájuk, és csak elvétve használták fel elődjük gondolatait. Ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy a nála fellelt, tematikusan érdekes filozófémákat jól ismerték: az ébredő német idealizmus nézetrendszerében már jelen voltak.

Friedrich Schlegel kifejezetten polemikusan viszonyult Shaftesbury alakjához: mind direkt utalásaiban, mind áttételes, motivikus tárgyú bírálaiban határozottan kritikus és ironikus volt vele szemben. Emiatt legtöbbször nem is a ténylegesen létező gondolkodót, hanem egy sztereotípiát (például angol urat) vagy a filozófusról kialakult kliséet becsmérli. Novalis a Shaftesburyéhoz inkább hasonlító természetfelfogásának és békésebb habitusának köszönhetően több párhuzamot mutat a brit bölcselővel, ám a „gót” stílus elleni kifogásokat⁵³ a középkort csodáló Hardenberg semmiképpen sem akceptálhatta.

Ha a fenti koraromantikusok az elődök és kortársak interpretációira támaszkodtak, akkor mi adja „Shaftesbury-értelmezéseik” különlegességét? Talán abban rejlik speciális megközelítésük, hogy ha nem is tudatosan és szándékosan, de lényeges módosításokat, torzításokat hajtottak végre a beállt, rögzült német Shaftesbury-képen. Ennyiben tényleg szimbolikusan tekinthető Novalis ortografikus elvétése: alapul eleve a német nyelvű Shaftesbury-irodalmat vette. Az interpretáció során tehát az ellentét nem az angol és német filozófiai tradíció, hanem két német felfogásmód között húzódott.⁵⁴ Ez azért is lehetséges, mert Novalis szerint a germanitás ideája mindenhol jelen van: németek mindenütt vannak.⁵⁵

A transzformációk és elhajlások radikalizálták, a kortársakétól eltérő módon esztétizálták a lord nézeteit. Bár a koraromantikusok doxografikus szinten számos helyen eltértek elődjüktől, a szemléletmódjuk sok tekintetben a Shaftesbury-féle újítások következetes továbbgondolásának tűnik.⁵⁶ Annak kimutatásához, hogy Shaftesbury hatása mennyire van jelen Novalis és Schlegel munkásságában, a koraromantikusok Lessing-, Goethe- vagy Schiller-értelmezésének vizsgálatára lenne szükség, lévén, hogy nézeteik tekintetében lényegében német elődeiktől és kortársaiktól tértek el. Ezt a doxográfiai szempontot azonban meg kell különböztetni a Shaftesburyről mint gondolkodóról alkotott képüktől, hiszen minden közvetlen kritikájuk ellenére az angol szerzőt előképüknek tekintették. Persze már más kérdés, hogy Shaftesbury mennyiben tekintette volna jogos örököseinek a „szellemi patikáriusokat”.

⁵³ Shaftesbury 2008, 34. o.

⁵⁴ Az a tény, hogy Schlegel több helyen ironizál az angol mentalitáson, nem jelenti azt, hogy a német hozzáállással szemben megértőbb lett volna. Például vö. Schlegel – Schlegel 1980, 279. o., 315. o.

⁵⁵ Novalis 1997, 23. o.

⁵⁶ Vö. Cassirer 2007, 394–415. o.

Bibliográfia

Elsődleges irodalom

- Herder, Johann Gottfried 1885a, „Shaftesburi, Geist und Frohsinn.” In *Sämtliche Werke* XXIII. Bernhard Suphan, Berlin, 150–155. o.
- Herder, Johann Gottfried 1885b, „Shaftesburi, Principium der Tugend.” In *Sämtliche Werke* XXIII. Bernhard Suphan, Berlin, 143–150. o.
- Novalis 1965, „Törédékek.” (Ford. Rónay György.) In Horváth Károly (szerk.), *A romantika*. Gondolat, Budapest, 144–146. o.
- Novalis 1975a, „Bibliographische Notizen.” In *Schriften – Die Werke Friedrich von Hardenbergs* IV. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 687–691. o.
- Novalis 1975b, „Bücherliste I.” In *Schriften – Die Werke Friedrich von Hardenbergs* IV. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 692–695. o.
- Novalis 1997, „Virágpor.” (Ford. Weiss János). *Műhely* 20/2, 16–24. o.
- Novalis 1998, „Der Dichterische Jugendlachlass 1788–1791.” In *Schriften – Die Werke Friedrich von Hardenbergs* VI/1. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart – Berlin – Köln, 47–599. o.
- Schiller, Friedrich 2005, „Levelek az ember esztétikai neveléséről.” (Ford. Papp Zoltán.) In *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Atlantisz, Budapest, 155–260. o.
- Schlegel, August Wilhelm – Schlegel, Friedrich 1980, „Athenäum törédékek.” (Ford. Tandori Dezső.) In *Válogatott esztétikai írások*. Gondolat, Budapest, 261–356. o.
- Schlegel, Friedrich 1980a, „A görög költészet tanulmányozásáról.” (Ford. Tandori Dezső.) In A. W. Schlegel – F. Schlegel, *Válogatott esztétikai írások*, Gondolat, Budapest, 121–189. o.
- Schlegel, Friedrich 1980b, „Eszmék.” (Ford. Tandori Dezső.) In A. W. Schlegel – F. Schlegel, *Válogatott esztétikai írások*, Gondolat, Budapest, 491–514. o.
- Schlegel, Friedrich 1980c, „Kritikai törédékek.” (Ford. Tandori Dezső.) In A. W. Schlegel – F. Schlegel, *Válogatott esztétikai írások*. Gondolat, Budapest, 213–236. o.
- Schlegel, Friedrich 2005, „Transzcendentálfilozófia.” (Ford. Szabó Csaba). *Vulgo* 5/1-2, 100–118. o.
- Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst 2000, *A vallásról – Beszéd a vallást megvető művelt közönséghez*. (Ford. Gál Zoltán). Osiris, Budapest.
- Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper 1977, „A moralisták – Filozófiai rapszódia.” (Ford. Fehér Ferenc). In Márkus György (szerk.), *Brit moralisták a XVIII. században*. Gondolat, Budapest, 71–248. o.
- Shaftesbury, Lord Anthony Ashley Cooper 1776–1779, *Des Grafen von Shaftesbury philosophische Werke*. Weygand, Leipzig.
- Shaftesbury, Lord Anthony Ashley Cooper 2004, *Értekezés az erényről és az érdemről*. (Ford. Aniot Judit.) Magyar Helikon, Budapest.
- Shaftesbury, Lord Anthony Ashley Cooper 2008, *Sensus communis – Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról*. (Ford. Harkányi András.) Atlantisz, Budapest.

Másodlagos irodalom

- Boyer, Ernest 2003, „Schleiermacher, Shaftesbury and the German Enlightenment.” *Harvard Theological Review* 96, 181–204. o.
- Carter, Allan L. 1921, „Schiller and Shaftesbury.” *International Journal of Ethics* 31, 203–228. o.
- Cassirer, Ernst 2007, *A felvilágosodás filozófiája*. (Ford. Scheer Katalin.) Atlantisz, Budapest.
- Dilthey, Wilhelm 1970, *Leben Schleiermachers*. Walter de Gruyter, Berlin.
- Frank, Manfred 1998, „A koraromantika filozófiai alapjai.” (Ford. Mesterházy Balázs.) *Gond* 17, 40–117. o.
- Gadamer, Hans-Georg 2003, *Igazság és módszer – Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. (Ford. Bonyhai Gábor.) Osiris, Budapest.
- Horkay-Hörcher Ferenc 2002, „Shaftesbury és a szenvedélyek retorikája.” In Boros Gábor (szerk.): *Ész és szenvedély – Filozófiai tanulmányok a XVII–XVIII. századról*. Áron, Budapest, 269–285. o.
- Horlacher, Rebekka 2004, *Bildungstheorie von der Bildungstheorie – Die Shaftesbury-Rezeption in Deutschland und der Schweiz im 18. Jahrhundert*. Verlag Königshausen und Neumann, Würzburg.
- Knebel, Hermann 1988, „Kommentierte Register I–III.” In Novalis, *Schriften – Die Werke Friedrich von Hardenbergs* V. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, 411–954. o.
- Kocsiszy Éva 2000, *Hamann és a modernitás kritikája*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest.
- Safranski, Rüdiger 2007, *Friedrich Schiller, avagy a német idealizmus felfedezése*. (Ford. Györfly Miklós.) Európa, Budapest.
- Safranski, Rüdiger 2010, *Romantika – Egy német affér*. (Ford. Horváth Géza.) Európa, Budapest.
- Szécsényi Endre 2008, „Egy derűs rajongó.” In Lord Shaftesbury, *Sensus communis – Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról*. Atlantisz, Budapest, 149–211. o.